

УДК 347.65/.68

Д. С. Короза, студент 4 курсу денної форми навчання юридичного факультету ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України” науковий керівник – доц. кафедри державно-правових дисциплін ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”, канд. юрид. наук В. М. Завгородня

ІНСТИТУТ СПАДКУВАННЯ У ДЕРЖАВАХ ЗАГАЛЬНОГО І КОНТИНЕНТАЛЬНОГО ПРАВА: КОМПАРАТИВІСТСЬКИЙ ПІДХІД

Розглянуто питання правового регулювання спадкування у країнах системи загального права та континентальної системи права, встановлено його специфіку та причини виникнення такої специфіки.

Ключові слова: юридична компаративістика, правові сім'ї, система загального права, континентальна система права, спадкування, принцип свободи заповіту, оподаткування спадщини.

Постановка проблеми. На шляху інтеграції України до світового співтовариства і уніфікації її законодавства особливо актуальним є питання запозичення досвіду нормативно-правового регулювання в інших держав. Для того, щоб цей досвід виявився для нашої держави позитивним, необхідно розуміти ті особливості генезису правових інститутів, у зв'язку з якими в конкретних державах світу розвинулися певні властивості правової системи. Зокрема, в контексті чинного Цивільного кодексу України актуальним на сьогоднішній день є питання уніфікації у сфері спадкового права. Тому у даній роботі пропонується розглянути спільне і відмінне у правовому регулюванні спадкування у таких історично сформованих правових сім'ях як сім'я загального права та континентального права, а також визначити ті тенденції у розвитку суспільства цих держав, що призвели до становлення цього інституту саме в такому вигляді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених частин проблеми. Більшість науковців не торкається питання регулювання спадкових відносин у країнах з різними правовими системами предметно. Дані відносини здебільшого досліджуються лише поверхнево науковцями, що займаються порівняльним правознавством, та науковцями, що досліджують питання спадкового права. Зокрема, до них можна віднести, серед компаративістів: К. Цвайгерта, Х. Кетца, Р. Давида, Х. Коха, У. Магнуса, П. Винклера фон Моренфельса, О. Ф. Скакун, А. Х. Саїдова, Ю. А. Тіхомирова; серед цивілістів – М. Ю. Барщевського, С. Я. Фурсу, Є. І. Фурсу та ін. Таким чином, можна стверджувати, що питання правового регулювання спадкування у різних системах права розглянуто недостатньо.

Мета даного дослідження – визначити, у чому полягають основні відмінності у порядку спадкування в країнах систем континентального та загального права, встановити причини виникнення таких відмінностей, пізнати їх правову природу і наслідки, а також спробувати сформулювати на їх основі можливі напрямки розвитку спадкового законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Для загального аналізу інституту спадкування у державах континентальної системи права пропонуємо розглянути, які національні норми спадкування існують у цих країнах, і які тенденції спадкового права характерні для них.

Стосовно спадкування за заповітом, слід сказати, що такий документ, що посвідчує волю заповідача у більшості країн континентального права може укладатися у трьох формах: форма публічного акту (посвідчується нотаріусом); таємна форма; форма власноручного заповіту (причому обов'язковим є написання заповіту у рукописній формі особисто спадкодавцем; машинний текст не є власноручним заповітом) [1, с. 261].

Дуже важливо звернути увагу на те, що у європейському спадковому законодавстві існують значні обмеження принципу свободи заповіту на користь членів сім'ї [2]. Так, у Франції діти заповідача мають статус так званих захищених спадкоємців, і за ними в обов'язковому порядку резервується певна частка майна (Reeserve Leegale), лише решту своїх активів, так звану вільну частку (Guotit Disponible), спадкодавець може заповідати за власним вибором. Позбавити рідних чи усиновлених дітей спадщини неможливо ні за яких

умов. Якщо спадкодавець жив у новому шлюбі, на його дітей від цього шлюбу нарівні з дітьми від попередніх шлюбів поширюється право на успадкування майна своїх батьків, але це не стосується вітчима і мачухи. Щоб вступити у права на спадщину, вік дітей значення не має. Якщо у спадкодавця одна дитина, її частка становить половину вартості майна; якщо двоє дітей, їм відходять дві третини; якщо троє – три четвертих і т.д. З 2007 р. права на успадкування майна вмерлих дітей батьки не мають. У разі відсутності дітей спадщина відходить іншим членам сім'ї за умови, що вони кровні родичі спадкодавця (брати, сестри, племінники і племінниці) Тобто, зарезервована частка передається лише у межах кровної рідні по висхідній лінії [3, с. 16].

Вищезазначений приклад дає можливість спостерігати вплив егалітарних ідей на законодавство країн континентального права. Як бачимо, законодавець у цих країнах, мотивуючи свої дії необхідністю додержання принципу охорони інтересів сім'ї заповідача, дозволяє собі грубо порушувати принцип свободи заповіту та допускає втручання держави у приватну власність громадян, що є, на нашу думку, неприпустимим.

Тестаментоздатність у більшості країн континентальної Європи настає з 18 років. Проте існують і виключення – так, § 2229 Цивільного уложення Німеччини допускає складення заповіту неповнолітньою особою, яка досягла 16 років. А ст. 904 Цивільного кодексу Франції передбачає, що неповнолітня особа, яка досягла 16 років, може скласти заповіт стосовно половини належного їй майна, а за відсутності родичів до шостого ступеня родинності – нарівні з повнолітньою особою [1, с. 264].

З огляду на специфічність інституту заповідального відказу у країнах континентального права, окремо, на нашу думку, слід зупинитися на ньому. Особливість легату (таку назву цей інститут має у Франції) для цієї групи країн полягає у тому, що заповідальний відказ найчастіше має сингулярний, а не універсальний характер. Його предметом є лише матеріальні права, і відказодержувач (легатарій) не несе ніякої відповідальності по зобов'язанням спадкодавця.

Окрему увагу слід приділити питанню спадкування за законом.

У Німеччині та Швейцарії існують системи так званих “парантелл” – черг кровних родичів. Згідно з Цивільним уложенням Німеччини, парантелли охоплюють: перша – родичів спадкодавця по низхідній лінії, друга – батьків спадкодавця і їх родичів по низхідній лінії, третя – діда й бабку спадкодавця і їх низхідних родичів і т.д. [4, с. 47].

У Франції існує система розрядів, яка передбачає поділ кровних родичів залежно від їх близькості до спадкодавця. Інший з подружжя спадкує лише перед четвертим з таких розрядів кровних родичів [1, с. 269–270]. Таким чином, як при спадкуванні за заповітом, так і за законом, у іншого з подружжя досить примарні шанси успадкувати за спадкодавцем.

У Італії ж існує система спадкування за законом, що зародилася ще за римських часів. Згідно з нею, у першу чергу спадкують родичі спадкодавця по низхідній лінії, у другу – батьки, брати і сестри спадкодавця, у третю – висхідні родичі, у четверту – родичі по бічній лінії [4, с. 48].

З вищенаведених фактів не можна не помітити наступну тенденцію: для права країн континентальної Європи в силу особливостей історичного розвитку, в тому числі римської спадкової традиції [5, с. 187], при спадкуванні за законом фундаментальне значення має кровне споріднення. Таким чином, при спадкуванні пріоритет надається саме кровним родичам. При цьому шлюбні вузи є вторинними, і права іншого з подружжя підтримуються не на належному рівні. Для іншої особи з подружжя отримання спадщини є, як мінімум, досить нетривіальною задачею, що ж до осіб, що перебували зі спадкодавцем у цивільному шлюбі, то, у більшості випадків, спадкування взагалі є неможливим.

Цікавою є специфіка державного підходу до режиму відумерлого майна у країнах континентального права. На відміну від англосаксонської правової сім'ї, відумерла спадщина тут переходить до держави на загальних підставах, як до звичайного спадкоємця. Виключення становлять Франція та Австрія [6].

Стосовно податків на спадщину, то у країнах континентальної системи права здебільшого оподатковується майно, отримане, а не залишене у спадщину. Так, у Франції запроваджено так званий inheritance tax. У цій країні після реформи системи оподаткування Саркозі намітилася позитивна, на нашу думку, тенденція – істотно скоротилася кількість суб'єктів податку на спадщину, причому встановлений своєрідний неоподаткований “мінімум” в розмірі 150 тис євро, що аналогічно нульовій ставці податку на дану суму [3, с. 16–17]. За майно, що успадковується понад цю суму встановлено прогресивні ставки податків. Таким чином, оподатковуються лише найбільш заможні категорії населення (при цьому, чим більша сума – тим більша ставка податку), не страждає середній клас. Позитивним є також те, що разом з оподаткуванням спадкування було реформоване і оподаткування дарування, встановлені прогресивні ставки податку в залежності від віку (тобто, чим більший вік, тим більший податок). Завдяки цьому унеможливується юридичний механізм ухилення від податку на спадщину, адже спадкодавцю буде не вигідно дарувати своє майно особам, які б мали отримати його у спадщину, замість того, щоб просто передати його у спадковому порядку.

Щодо норм спадкового права у країнах загального права, на нашу думку, слід відмітити наступне. У регулюванні спадкування за заповітом присутні деякі особливості. На відміну від європейських країн, у країнах загального права передбачено лише одну форму заповіту – власноручний заповіт. Ст. 9 Закону Англії про заповіти 1837 р. зазначає, що заповіт складається в письмовій формі, підписується заповідачем чи іншою особою за його вказівкою, засвідчується не менш ніж двома свідками у його присутності.

Дуже показовим є те, що заповіт у формі публічного акту не набув поширення у країнах загального права, адже, у силу їх правової доктрини, на відміну від європейських країн, набагато важливішим є факт волевиявлення заповідача, а не його державна реєстрація (посвідчення нотаріусом). Заповіт у країнах континентального права носить більш публічний характер – це немов би декларація останньої волі особи перед суспільством. В той же час, у державах англосаксонської системи він носить більш особистий характер. Саме з цієї причини у цих державах достатньо посвідчення заповіту свідками.

Важливим є те, що у країнах загального права повністю реалізований принцип свободи заповіту. Наприклад, відомий випадок, коли у 2007 р. одна американка заповіла своїй собаці \$12 млн.

Ніяких обов'язкових часток у заповіті у цих країнах не передбачено. Забезпечення ж захисту інтересів сім'ї там здійснюється іншим, більш цивілізованим способом – суд, за клопотанням неповнолітніх та непрацездатних дітей, іншого з подружжя, утриманців, може призначити зі спадкового майна “розумне” утримання [1, с. 267–268].

Тестаментоздатність суб'єктів, як виняток, може починатися у Англії з 14 років для військовослужбовців та моряків, що перебувають у плаванні. Такий же вік є загальним у штаті Джорджія [1, с. 264].

Інститут заповідального відказу, з огляду на специфіку регіону, розвинутий слабо, і легатарії за правовим статусом майже не відрізняються від звичайних спадкоємців. В Англії діє так звана доктрина “договірного зв'язку” (Privity of Contract), згідно з якою договір може покладати взаємні права та обов'язки лише на його учасників [7, с. 357]. Таким чином, різниці у природі прав та обов'язків спадкоємця та відказоодержувача майже не буде.

Спадкування за законом у країнах англосаксонської системи суттєво відрізняється від континентальної. Наприклад, у Англії у першу чергу спадкує інший з подружжя, а лише потім – кровні родичі. Більш широкі також права особи, що перебувала з заповідачем у цивільному шлюбі.

З цього можна зробити висновок, що в країнах загального права, на відміну від континентального, більша увага уділяється шлюбному спорідненню, а не кровному.

До відумерлої спадщини у країнах загального права застосовується доктрина права окупації, згідно з якою держава не спадкує відумерле майно, а бере його під свою опіку в силу

того, що воно є безхазяйним майном (*bona vacantia*) [6]. Як бачимо, в Україні на даний момент реалізований саме такий підхід.

У країнах загального права, на відміну від держав континентальної системи, де існує *inheritance tax* – податок на майно, одержане у спадщину, *estate tax* – податок на майно, залишене у спадщину [8, с. 59–60]. Тобто, у Великобританії та США, на відміну від Франції, майно оподатковується не після поділу, при отриманні його у власність спадкоємців, а до поділу, за фактом смерті спадкодавця і відкриття спадщини.

Висновки. Згадані вище особливості, на нашу думку, визначають специфіку правового регулювання інституту спадкування у країнах загального та континентального права та, деякою мірою, – причини виникнення такої специфіки. Проте, дане дослідження не претендує на всеосяжність, і перелік визначених нами особливостей не є вичерпним.

Стосовно можливих шляхів розвитку спадкового законодавства України, на нашу думку, слід відмітити наступне. Сучасне спадкове законодавство має проблеми із визначенням форми заповіту, проте дані проблеми мають вирішуватися скоріше не уніфікацією, а деталізацією правового регулювання, адже на даний момент порядок спадкування за законом врегульований достатньо справедливо і збалансовано і не потребує удосконалення і уніфікації. Залишається актуальним питання оподаткування спадщини. Можливо, законодавцю варто використати порядок, що існує у Франції. Її приклад є досить позитивним, і можна констатувати, що там створена соціально справедлива система оподаткування, а аналогічне регулювання порядку оподаткування дарування не дозволяє обходити законодавство і уникати сплати податків.

Список використаних джерел

1. Фединяк Г. С. Міжнародне приватне право : підручник. / Г. С. Фединяк, Л. С. Фединяк – К. : Атіка, 2003. – 544 с.
2. Барщевский М. Ю. Наследственное право зарубежных стран [Электронный ресурс] / М. Ю. Барщевский // Библиотека “Полка букиниста”. – 2010. – Режим доступа: http://society.polbu.ru/barshevsky_pravo/ch10_all.html. – Название с экрана.
3. Тучак Т. В. Податок на спадщину та дарування у Франції / Т. В. Тучак // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008 – №12 (91) – С. 15–19.
4. Фурса С. Я. Спадкове право. Теорія та практика : навчальний посібник. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса – К. : Атіка, 2002. – 496 с.
5. Приходько В. П. Римське право : навчальний посібник для студентів юридичних факультетів економічних вузів / В. П. Приходько – Суми: ПоліГраф, 2008. – 196 с.
6. Баукина Е. А. Некоторые проблемы наследования выморочного имущества [Электронный ресурс] / Е. А. Баукина, И. С. Богданова // Актуальная правовая информация – 2005–2011. – Режим доступа: <http://www.lawmix.ru/project/> – Название с экрана.
7. Кох Х. Международное частное право и сравнительное правоведение / Кох Х., Магнус У., Винклер фон Моренфельс ; пер. с нем. д-ра юр. наук Ю. М. Юмашева. – М. : Междунар. отношения, 2001. – 480 с.
8. Тучак Т. Реформа податку на спадщину в США / Т. В. Тучак // Вісник податкової служби України. – 2006 – № 38 (417) – С. 58–61.